

הכנת מאכלים ומשקאות חמים בשבת

הרב מרדכי וולנוב

הקדמה

בכל בית מצויים סוגים שונים של אבקות ותוספות המיועדות להכנה ולתיבול של מאכלים חמים בשבת. בחלקו הראשון של המאמר נביא את העקרונות שעל פיהם נקבע אם מותר להכין את המאכל בשבת. בחלקו השני של המאמר נביא מידע יישומי על החומרים שמהם מורכבים מאכלים אלו, ואת הנגזר מכך מבחינה הלכתית בהקשר להכנתם בשבת.

א. העקרונות ההלכתיים

הוספת מאכל שאינו מבושל לתוך תבשיל המונח על גבי האש או הפלטה – אסורה בוודאי (גם כאשר המאכל מבושל ישנה בעיה הלכתית בהוספתו לתבשיל בשבת, אך לא בכך עסקינן). השאלה שבה אנו עוסקים היא לעניין הוספה למאכל חם שכבר אינו מונח על גבי האש. במקרה זה ישנם כמה תנאים שעל פיהם נקבע אם ההוספה למאכל אסורה משום 'בישול' בשבת.

1. כלי ראשון וכלי שני

כל עוד המאכל מונח בכלי שבו הוא חומם על גבי האש, הוא נקרא מונח ב'כלי ראשון', ולאחר שהעבירוהו לכלי אחר נחשב הוא כ'כלי שני'. משמעות אבחנה זו מבוארת במסכת שבת,¹ שאסור לתת מאכל שאינו מבושל על גבי מאכל המונח ב'כלי ראשון', משום שהוא מבשלו, אך מאכל חם הנמצא בכלי שני אינו מבשל. התוספות (שבת מ ע"ב שם ד"ה ושמע מיניה) מסבירים את ההבדל בין כלי ראשון לכלי שני:

1. שבת מב ע"ב.

לפי שכלי ראשון מתוך שעמד על האור דופנותיו חמין ומחזיק חומו זמן מרובה, ולכך נתנו בו שיעור דכל זמן שהיד סולדת בו² אסור אבל כלי שני אף על גב דיד סולדת בו מותר, שאין דופנותיו חמין והולך ומתקרר.³

דעת ה'חיי אדם' שגם כלי שני מבשל כאשר הוא חם ביותר ו'היד נכווית בו',⁴ כלומר הוא מבחין בין כלי שני שיד סולדת בו לכלי שני שיד נכווית בו. למעשה הפוסקים הספרדים לא חששו כלל לחומרה זו,⁵ ובפוסקים האשכנזים יש שחששו לכך לכתחילה,⁶ אך כתבו⁷ שאין להחמיר רק מיד אחרי הבישול. ויש שכתבו⁸ שגם לחמירים לחוש לבישול בכלי שני שה'יד נכווית בו', מכל מקום לעניין לח שהצטנן אין לחוש, ולכן מותר לתת תמצית תה קרה או חלב מפוסטר בכלי שני שה'יד נכווית בו'.

2. קלי בישול

עד כה ראינו שמאכל הנמצא בכלי שני אינו מבשל, אך מהמשנה מבואר בפשטות שישנם מאכלים המתבשלים ביתר קלות ועלולים להתבשל גם בכלי שני.⁹ יש מן הראשונים

2. לגבי חום יד סולדת נחלקו האחרונים, עי' בספר חוט שני, פרק כט עמ' קסד, שמביא בשם החזו"א שהבדיקה היא אם האדם יכול לגעת ולהחזיק את ידו זמן ממושך, ואם יכול ניתן לומר שהמאכל אינו חם בחום שהיד סולדת בו. וכתב עוד בשמו שיש לחוש לספק דאורייתא מ-40 מעלות עד 46 מעלות צלזיוס, ומשיעור זה ודאי שנחשב ליד סולדת. ובשש"כ פרק א סעי' א כתב בשם הגרש"ז אויערבאך ששיעור יד סולדת הוא 45 מעלות. ובהערה ג שם מבואר איך הגיע למידת חום זו.
3. ובטעם הדבר עי' בשו"ת גינת ורדים, או"ח כלל ג סי' ה שכתב: 'זחום כלי ראשון פסק והולך ומתקרר ומשום הכי לא מבשל וכיון שכן אפילו ישהה הדבר בו הרבה מה בכך הרי החום המבשל כבר פסק הלך לו'. ומדבריו מבואר שיש חום של יד סולדת שהוא מחמם אך לא מבשל, ויש חום של יד סולדת שהוא מחמם ומבשל, וזה ההבדל בין כלי ראשון לכלי שני, שבכלי ראשון החום הוא חום שמחמם ומבשל, אך בכלי שני החום מחמם אך לא מבשל.
4. חיי אדם, כלל כ סעי' ד, והובאו דבריו במשנה ברורה, סי' שיח ס"ק מח; עי' בארחות שבת, פ"א סעי' נז, שהסביר את דברי החיי אדם, שדעתו שכל מה שהתירו לתת דברים שאינם קלי בישול בכלי שני, התיירו דווקא בכלי שני שה'יד סולדת בו, אבל אם יד נכווית בו אסור, כיוון שמבשל מהתורה. ועי' שבט הלוי, ח"ז סי' מב, שכתב שפשט הוא שמסתימת הש"ס שלנו וכל הפוסקים לא משמע כחיי אדם.
5. יביע אומר, ח"ז סי' מ סוף סעי' א.
6. משנה ברורה, סי' שיח ס"ק מח; חזו"א או"ח סי' נב ס"ק יט ד"ה וכל; וכתב שאף שמעיקר הדיון נראה שאין איסור בכלי שני אפילו יד נכווית, כיוון שהפוסקים הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש וטושו"ע לא הזכירו דבר זה, מכל מקום קשה להקל באיסור שבת ויש לחוש לבישול בכלי שני שהיד נכווית בו; וכתב עוד שכיוון שקשה להבחין בין יד סולדת לבין יד נכווית – כל היתר כלי שני 'נפל בבירא'.
7. שו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' מב.
8. ארחות שבת, פ"א הערה קמ.
9. בשבת קמה ע"ב, שהמליח הישן (דג מליח של שנה שעברה) וקולייס האיספנין (שם דג), שהדחתם זו היא גמר מלאכתם, משמע שהווי בישול. התוספות, שבת לט ע"א ד"ה כל, ביארו שכל המשנה הזו מדברת על שרייה בכלי שני והדחה מכלי שני, ומדברי רש"י מבואר שגמר מלאכתם

שהבינו שמאחר שאנו רואים שהכלל 'כלי שני אינו מבשל' אינו מוחלט, יש לחשוש שכל המאכלים מתבשלים בכלי שני (מלבד המובאים להלן), אך יש שכתבו שהכלל 'כלי שני אינו מבשל' בעינו עומד, ורק כלפי מאכלים שמפורש או שאנו רואים בבירור שהם מתבשלים בקלות יש לחשוש ולאסור גם בכלי שני.

למעשה דעת הרמ"א¹⁰ להחמיר בכך ולאסור הכנסת מאכלים לכלי שני מחשש שמא הם קלי בישול.¹¹ אולם בהבנת פסק ה'שלחן ערוך' נחלקו האחרונים. יש שהבינו שה'שלחן ערוך' לא חשש כלל לקלי בישול.¹² יש שביארו שדעת ה'שלחן ערוך' לחוש לקלי בישול בכלי שני, וכן החמירו רבים מן הפוסקים הספרדים.¹³ אלא שבשונה מהפוסקים האשכנזים שהחמירו לתת בכלי שני כל מה שאנו מסופקים אם הוא מקלי הבישול והתירו רק מה שזוודאי לא מתבשל בכלי שני, הפוסקים הספרדים כתבו להחמיר רק במה שידוע

זהו בישולם, מבואר שיש דברים שמתבשלים בכלי שני. וכבר כתב הרמב"ם, הל' שבת פ"ט ה"ב: 'וכן כל כיוצא בזה', כלומר שאין הכוונה רק לשני סוגי מאכלים אלו, אלא כל סוגי המאכלים שקלים להתבשל כמליח הישן וקוליים האיספנין. יש ראשונים שהבינו את כל הסוגיה באופן אחר, שמדובר בכלי ראשון: ר"ן, שבת קמה ע"ב; מאירי, שבת קמה ע"ב; תוס' שבת לט ע"א, בשם רשב"א משאנץ. ועי' בשו"ת יחוה דעת, ח"ו סי' כב, שהסתמך על דעות אלו, או שטעם האיסור בכלי שני אינו משום בישול אלא משום ד'מחזי כמבשל' (תוס' שם בתירוצו השני). וכן מצינו בגמרא שבת מב ע"ב מחלוקת לגבי מלח אם מתבשל בכלי שני, ויש ראשונים שכתבו שיש לחוש שמלח מתבשל בכלי שני שהיד סולדת בו, וכן פסק הרמ"א, או"ח סי' שיח סע"י ט. מקור נוסף לחוש לקלי בישול מופיע ביראים, סי' רעד, לגבי סוגיית בישול אחר אפייה. היראים שחשש לכיבול אחר אפייה, כתב שאין לתת דבר אפיו בכלי שני ומכאן הסיק הבי"י, סי' שיח ד"ה וכתב, שמדבריו משמע שיש דברים שמתבשלים אף בכלי שני, וכיוון שאין אנו בקיאים בדברים הקלים להתבשל, לכן ראוי להחמיר בכלם.

10. רמ"א, סי' שיח סע"י ה; עי' גם בבאור המשנ"ב ס"ק מה.
11. משנ"ב, סי' שיח ס"ק מב; ועי' בחזו"א, סי' נב ס"ק יח שחולק על המשנ"ב, וכותב שאין להחמיר בכלי שני אלא רק בפת ובמה שמפורש בגמרא שהוא קל להתבשל כגון ביצה, אבל שאר דברים אין להחמיר. ועי' באורחות שבת, פ"א ס"ק צג בשם הגרש"ז שהחזו"א חזר בו.
12. עי' בשו"ת תבואת שמש, או"ח סי' ל, שכתב שמעיקר הדין השו"ע לא חשש כלל לכלי שני, ולדבריו מה שאסר השו"ע לערות ע"ג קוליים האיספנין אינו אלא מכלי ראשון, ואף שסיים שהוא מחמיר על עצמו להכין תה בכלי שלישי, מכל מקום הוא חומרא בעלמא ולא מעיקר הדין. וכן משמע בשו"ת יביע אומר, או"ח ח"ז סי' מ אות ג, שמעיקר הדין נראה שסובר שאין בישול בכלי שני, אך גם הוא למעשה החמיר לא לתת שקית תה בכלי שני אלא לערות על השקית מכלי שני.
13. אור לציון, ח"ב פרק ל סע"י ג; שו"ת עשה לך רב ח"ו סי' לב; מנוחת אהבה, ח"ב פ"י סע"י יח, ועי' בהערה 12 שגם לדעת המקלים לכתחילה יש להחמיר ולחוש לשאר הפוסקים שחששו לקלי בישול בכלי שני.

שהוא מקלי בישול, כגון ביצה,¹⁴ אבל כל שיש בו ספק אם הוא מקלי בישול מותר לתת אותו בכלי שני.¹⁵

כאמור ישנם מאכלים שמפורש בגמרא שאינם מתבשלים בכלי שני, ודינם מוסכם לכל הדעות:

א. מים ושמן, ויש אומרים שהוא הדין גם לשאר משקין.¹⁶

ב. תבלין – מפורש במשנה ש'תבלין' אינו מתבשל בכלי שני.¹⁷ ובהגדרת תבלין מצאנו מחלוקת בין הפוסקים אם התבלינים שיש בימינו דינם כמו התבלינים שהיו בזמן הגמרא. הגרש"ז אויערבאך¹⁸ סובר שדווקא תבלינים שהיו בזמן הגמרא התירו לתת בכלי שני, משום שמחמת עוביים היו קשים מאוד להתבשל ולא היו מתבשלים בכלי שני, מה שאין כן בתבלינים שלנו שהם דקים ויש לחוש שהם מקלי בישול ומתבשלים בכלי שני. ויש שכתבו שאין לחלק וכל התבלינים מותרים.¹⁹

ג. מלח – הגמרא²⁰ הסתפקה אם מלח מתבשל בכלי שני. רוב הראשונים²¹ הכריעו להקל שהמלח אינו מתבשל אפילו בכלי ראשון, אך התוספות²² הוסיפו שהמחמיר שלא ליתן מלח בכלי שני שהי"ד סולדת בו' תבוא עליו ברכה. הי'שלחן ערוך²³ הכריע כדעת רוב

14. לגבי שקית תה ראינו שיש הרבה פוסקים שהחמירו, עי' לעיל הערה 12, וגם מי שהקל מעיקר הדין בכלי שני, לגבי שקית תה כתב שטוב להחמיר; עי' גם בשו"ת תבואת שמש, לרב משאש, או"ח סי' ל, שמעיקר הדין לא חשש כלל לבישול בכלי שני, מכל מקום כתב שהוא נוהג להחמיר על עצמו שלא לתת את שקית התה בכלי שני אלא בכלי שלישי ולערות עליה מכלי שני.

15. עי' במנוחת אהבה, ח"ב פ"י סעי' כ; ועי' ביחווה דעת ח"ו סי' כב, שהתיר לתת עלי נענע בכלי שני, ואף שבשקית תה דעת הרב עובדיה יוסף שראוי להחמיר, מכל מקום בעלי נענע לא החמיר כלל.

16. עי' שו"ע הרב, סי' שיח סעי' יב; ועי' גם בילקוט יוסף, שבת ג, דיני כלי שני סעי' נב הערה סב, שהבין כך גם בדעת המשנ"ב. ועי' בשו"ע, או"ח סי' שיח סעי' י ובביאור הלכה, לשו"ע שם ד"ה אסור ליתן. ולגבי לח שהצטנן עי' במשנ"ב סי' שיח ס"ק לט שהתיר לתת חלב שהצטנן לכלי שני.

17. וכן פסק השו"ע, או"ח סי' שיח סעי' ט; ומשנ"ב, לשו"ע שם ס"ק עד.

18. עי' שש"כ, פרק א סעיף נט הערה קעד.

19. עיין בילקוט יוסף שבת ג בישול אחר אפיה סעיף סו שהתיר לתת פלפל וכרכום טחון בכלי שלישי.

20. שבת מב ע"ב.

21. רי"ף שבת כ ע"א (מדפי הרי"ף); רא"ש פ"ג סי' יז; רמב"ם, הל' שבת פכ"ב ה"ו.

22. תוספות, שבת מב ע"ב ד"ה והיינו.

23. שו"ע, או"ח סי' שיח סעי' ט.

הראשונים, והרמ"א הביא שהמחמיר לא לתת מלח אפילו בכלי שני שה'יד סולדת בו' תבוא עליו הברכה.

3. כלי שלישי

בגמרא מצאנו התייחסות לכלי ראשון ולכלי שני, אך לכלי שלישי לא מצאנו שום התייחסות. יש שכתבו שדינו של כלי שלישי ככלי שני, ואף בו יש לחשוש לקלי בישול וכדו'.²⁴ אך יש מהאחרונים שכתבו שדינו של כלי שלישי קל יותר.²⁵

הפוסקים הספרדים²⁶ שחששו לבישול בכלי שני שה'יד סולדת בו' הקלו בכלי שלישי והתירו אפילו עירוי מכלי שני על שקיות תה. ובשו"ת 'אור לציון' ביאר שאע"פ שה'שלחן ערוך' אסר לערות מכלי שני מים חמים שה'יד סולדת בהם על קוליים האיספנין ומליח הישן, מכל מקום כיוון שעלי התה מונחים בתוך שקית ועירוי מכלי שני מבשל לכל היותר כדי קליפה, נמצא שעלי התה לא מתבשלים כלל.

למעשה הפוסקים הספרדים הקלו בכלי שלישי, ובפוסקים האשכנזים מצאנו מחלוקת, אך גם למחמירים נראה שיש להחמיר רק בדבר שמבואר בגמרא שהוא מקלי הבישול.

4. 'מחזי כמבשל'

יש מהראשונים²⁷ שהסבירו את האיסור המובא במשנה²⁸ לערות חמין על גבי 'קוליים האיספנין' שגם בכלי שני כאשר המים חמים אסור ליתן בתוכו מאכל, אף שאינו מבשל,

24. יראים סי' רעד (מהד' א"א שיף); ועי' בספר חוט שני, הלכות שבת פרק כט עמ' קפד ד"ה ולפי, שכתב שלפי דברי היראים, שקלי בישול אסור אף בכלי שלישי אם ה'יד סולדת בו', הוא הדין דאסור אפילו בכלי רביעי וחמישי, שאין חילוק באיזה כלי הוא נמצא, אלא כל שה'יד סולדת בו' הרי הוא מתבשל בו. וכן ערוה"ש או"ח סי' שיח סעי' כח; וכן כתב גם חזו"א, או"ח סי' נב ס"ק יט. אמנם החזו"א החמיר רק בדברים שמפורש בגמרא שהם קלי בישול, אבל לא בשאר דברים שרק מחמת חומרא אנו חוששים שהם מקלי בישול, עי' ארחות שבת, פרק ראשון סעי' מא; ועי' בספר חוט שני, של הגר"נ קרליץ, פרק כט עמ' קפד ד"ה איברא, שכתב שאילו היה רואה החזו"א את דברי היראים במקורם, שמהם משמע שיש להחמיר בכל סוגי המאכלים, ודאי שהיה חושש להם.

25. אשל אברהם, סי' שיח ס"ק לה; דבריו הובאו במשנ"ב, ס"ק מז, לענין בישול אחר אפייה. ניתן לומר שהמשנ"ב הקל ולא חשש כלל לבישול בכלי שלישי (עי' בילקוט יוסף, שבת ג, דיני כלי שני הערה נז, בתחילת דבריו שכך הבין במשנ"ב) וכן עיין אג"מ, או"ח ח"ד סי' עד סעי' טו, אולם ניתן לומר שדווקא בפת הקל המשנ"ב שלא לחוש לבישול בכלי שלישי, כיוון שבלאו הכי יש מחלוקת ראשונים אם יש בישול אחר אפייה, והפת הרי כבר אפייה, ובצירוף של כלי שלישי ניתן להקל (שו"ת אז נדברו, סוף ח"א עמ' קצט).

26. אור לציון, ח"ב פרק ל סעי' ג, ועי' בהערות שם שדבריו הם גם לפי שיטת הרמ"א; יביע אומר, ח"ז סי' מ אות ד; שו"ת עשה לך רב, ח"ו סי' לב.

27. תוס' שבת לט ע"א ד"ה כל.

28. שבת קמה ע"ב.

מפני ש'מחזי כמבשל'. דין זה לא הובא ב'שלחן ערוך' וברמ"א, אך כך פסק ה'משנה ברורה'²⁹ למעשה, ונמצא שלדבריו כל דבר שלא התבשל³⁰ אסור לתת אותו בכלי שני משום מחזי כמבשל, מלבד תבלין שמותר כיוון שבא למתק את הקצרה.³¹ וכן מים מותר לתת בכלי שני ואין לחוש מדין 'מחזי כמבשל',³² והוא הדין שמותר לתת לה שהצטנן לכלי שני ואין לחוש ל'מחזי כמבשל'.³³ לכן מותר לתת חלב מפוסטר ותמצית תה בכלי שני שה'יד סולדת בו'.

5. דבר יבש מבושל שנימוח בחימום

ידוע הכלל שבדבר יבש מבושל 'אין בישול אחר בישול', ובדבר לח שהתבשל והצטנן³⁴ 'יש בישול אחר בישול'.³⁵ יש לעיין מה הדין בדבר יבש שבשעה שמחממים אותו עובר להיות נוזל – האם דנים אותו כדבר יבש או כדבר לח? נחלקו ה'שלחן ערוך' והרמ"א³⁶ אם מותר לחמם פשטיד"א שיש בה שומן קרוש: דעת ה'שלחן ערוך' שמותר, והרמ"א חשש לאיסור 'נולד', ופסק שלכתחילה אין לחמם שומן קרוש אם לא במקום הצורך. מחלוקת ה'שלחן ערוך' והרמ"א היא רק לגבי איסור 'נולד', אבל לא לגבי בישול, ולכולי עלמא מאכל מבושל קרוש שבשעה שמחממים אותו חוזר ונימוח ונהיה לח, אין אנו דנים אותו כלח שהצטנן אלא כדבר יבש ואין בו בישול. וכן כתב ה'מגן אברהם',³⁷ ומשום כך כתב שמלח שעושין חמים שמבשלים אותם, אין בו משום בישול, ד'אין בישול אחר בישול'.³⁸

29. משנ"ב ס"י שיח ס"ק לד.

30. אבל אם התבשל של מחזי כמבשל, בין הדבר יבש ובין הוא לח. פשט דברי המשנה, שבת קמה ע"ב, וכן ע"י בחיי אדם, כלל כ סעי' ו.

31. ועי' בחזו"א, ס"י נב ס"ק יט ד"ה ונראה דמותר, שהתיר לתת לימון לתוך כלי שני שה'יד סולדת בו, כיוון שניכר שבא ליתן טעם במשקה ולא לבשל את הלימון. ועי' בשש"כ, פ"א סעי' נט, שאסר לתת לימון בכלי שני ובהערה קעב, כתב שכך החמיר הגרשז"א משום שיש לחוש שכשם שהוציאו מלח מדין תבלין אפשר שגם לימון אסור, ועוד שאפשר לדון שלימון אינו בכלל תבלין כלל.

32. מבואר בגמרא שבת מב ע"א. והפרמ"ג, בא"א ס"י שיח ס"ק לב, כתב הטעם, משום שהמים מתערבים ואינם עומדים בפני עצמם, ולכן אינו נראה כמבשל, ומהרישא שלו ניתן לדייק שהוא הדין שיהיה מותר בכל נוזל שלא ניכר בפני עצמו, אך מהסיפא משמע דזוקא מים.

33. משנ"ב, ס"י שיח ס"ק כג; ועי' שם גם בס"ק לט, שהתיר לתת חלב שהצטנן לכלי שני. ובטעמו של המשנ"ב, כתב הארחות שבת פרק ראשון הערה קלא, כיוון שאיסור בישול בדבר לח שהצטנן שנוי במחלוקת, לכן יש להקל לגבי איסור בישול דרבנן. אך ניתן גם לומר את סברת הפרמ"ג לגבי מים גם כאן, שכיוון שאינו ניכר בפני עצמו אין לו דין מחזי כמבשל.

34. לדעת השו"ע, ס"י שיח סעי' טו, אם התבשיל ירד מטמפרטורה של יד סולדת נחשב לצונן; ולדעת הרמ"א (לשו"ע שם), כל שלא הצטנן לגמרי נחשב מבושל ומותר לחמו.

35. שו"ע, או"ח סימן שיח סעי' ד.

36. רמ"א, לשו"ע שם, סעי' טז.

37. מגן אברהם, ס"י שיח ס"ק מ.

38. מגן אברהם, שם, ס"ק לא.

אמנם ה'לבוש'³⁹ כתב שנפלה טעות סופר ב'שלחן ערוך', ומה שהתירו לתת שומן כנגד המזורה הוא דווקא במקום ש'אין היד סולדת בו', אבל אם 'היד סולדת בו' – אסור משום בישול. נמצא שלדעת ה'מגן אברהם', גם ה'שלחן ערוך' וגם הרמ"א מודים ש'אין בישול אחר בישול' במוצק מבושל שנימוח, ובמקום שהדבר היבש לא יהיה ניכר בפני עצמו, כגון סוכר שנימוח בתוך כלי ראשון גם הרמ"א יתיר, שהרי כל איסור נולד הוא דווקא באופן שהדבר הנימוח ניכר בפני עצמו. אולם דעת ה'לבוש' שיש לחוש מדין 'בישול אחר בישול' כדין לח שהצטנן. ה'משנה ברורה'⁴⁰ הכריע מעיקר הדין כדעת ה'מגן אברהם' וכתב שמלח וסוכר מבושלים⁴¹ – אין בהם 'בישול אחר בישול' ומותר ליתנם בכלי ראשון לאחר שהעבירוהו מעל האש, אך הוסיף וכתב שיש מפקפקים בזה ולכן טוב ליזהר מכלי ראשון לכתחילה. נמצא שמעיקר הדין אין בעיה לערות מים חמים מכלי ראשון על סוכר כיוון שהסוכר בימינו הוא מבושל. אמנם לכתחילה טוב לתת את הסוכר בכלי שני ולא לערות עליו ישירות מכלי ראשון, כדי לחוש לדעת המחמירים שחוששים לבישול.

6. בישול אחר אפייה

יש מן הראשונים⁴² שכתבו שאף שאין איסור בישול במאכל שכבר נתבשל, במאכל שנאפה יש איסור בישול. ודעת הראב"ה⁴³ שאין בישול אחר אפייה, ודבר אפוי מותר לתת אותו אפילו בכלי ראשון ש'היד סולדת בו'.

להלכה נחלקו ה'שלחן ערוך' והרמ"א: הרמ"א חשש לדעת האוסרים לתת מאכל אפוי אפילו בכלי שני ש'היד סולדת בו'.⁴⁴ ה'שלחן ערוך' הקל בכך, אך נחלקו האחרונים בדבריו: יש שהבינו שהקל לגמרי ואפילו בכלי ראשון,⁴⁵ ויש שהבינו שאף הוא לא הקל לגמרי אלא בנתינת מאכל אפוי בכלי שני.⁴⁶

39. לבוש, או"ח סי' שיח סעי' טז.

40. משנ"ב, סי' שיח ס"ק עא.

41. מלח שבימינו אינו מבושל אלא אפוי, ויתבאר בחלק היישומי.

42. יראים סי' רעד; ב"י, סי' שיח סעי' ה"ד"ה וכתב.

43. ראב"ה סי' קצז.

44. וכן פסק הבן איש חי שנה שניה פרשת בא סעי' ו.

45. עי' כף החיים, סי' שיח ס"ק פד, שכך ביאר בדעת השו"ע; וכן פסק ביביע אומר, ח"ח סי' לה אות ב; וכן בשו"ת אור לציון, ח"ב פרק ל אות ב; ועי' באיש מצליח, סי' שיח סעי' ה הערה 1, שכתב שההולכים בטר פסיקתו של השו"ע, סוברים שאין בישול אחר אפייה, וכן מנהג העולם לערות מים רותחים מכלי ראשון על קפה שחור.

46. כך הבנת הרמ"א שם, ועי' באור הלכה, סי' שיח סעי' טו ד"ה והוא יבש.

7. דבר יבש שעבר בישול או אפייה ואינו ראוי לאכילה

כלל ידוע בהלכות בישול ש'אין בישול אחר בישול' במאכל יבש,⁴⁷ אך יש לברר אם כלל זה נאמר בכל מאכל יבש שעבר בישול, אפילו אם אינו ראוי כעת לאכילה. בשו"ת 'גינת ורדים'⁴⁸ דן בהכנת קפה שחור בשבת. קפה שחור עובר קלייה, ולכאורה לפי הפוסקים שאין בישול אחר אפייה, מותר להכין קפה שחור גם בכלי ראשון. מדברי ה'גינת ורדים' מבואר שדבר שעבר תהליך של בישול או אפייה ואינו ראוי לאכילה, עדיין לא פקע ממנו איסור בישול בשבת, ומשום כך אף שקפה שחור עבר קלייה, אין קלייה זו מגדירה אותו כמבושל, ואסור לערות עליו מים חמים מכלי ראשון. בשו"ת 'חתם סופר'⁴⁹ הורה שלדעת הסוברים שאין בישול אחר אפייה, מותר לערות מים חמים מכלי ראשון על גבי קפה שחור, וטעמו שבשו"ת 'גינת ורדים' הביא עדות על שבמדינותיהם אוכלים את הקפה כך, אפילו כתוש כקמח. ואף שבשו"ת 'גינת ורדים' לא סמך על עדות זו, מכל מקום ה'חתם סופר' נשען על עדות זו והתיר. בספר 'ליקוטי הערות על החתם סופר'⁵⁰ ביארו את שיטתו כך וז"ל:

ונראה דס"ל דלענין אין בישול אחר בישול, לא בעינן שיהיה עומד לאכילה וסגי שיהיה ראוי לאכילה דכיון שהוא ראוי לאכילה שוב אינו דומה לסממנים, והעדות שבמדינותיהם אוכלים הקעפע די לנו שנדע שהוא ראוי לאכילה.

אף שראינו מחלוקת בין ה'גינת ורדים' ל'חתם סופר' לענין הכנת קפה שחור, מכל מקום נראה שלדעת שניהם, מאכל שעבר בישול או אפייה ואין מי שאוכלו כך, עדיין יש בו איסור בישול. מחלוקתם היא רק גבי מאכל שמנהג העולם לא לאוכלו כך אך יש מי שאוכלו, שלדעת ה'גינת ורדים' נראה לאסור ולדעת ה'חתם סופר' – מותר. בשו"ת 'אור לציון'⁵¹ אסר להכין קפה שחור אפילו בכלי שני והתיר רק בכלי שלישי, ובהערות שם ביאר הטעם, כיוון שקפה שחור אינו נאכל כמו שהוא ודינו כדבר שהתבשל 'כמאכל בן דורסאי' שעדיין יש בו בישול. אמנם קפה נמס וקקאו התיר להכין בכלי שני. ולכאורה יש לתמוה מה ההבדל בין קפה נמס לקפה שחור, והרי את שניהם לא אוכלים כמו שהם? אלא שצריך להבחין ביניהם ולומר שקפה נמס וקקאו – כיוון שאופן הכנתם במפעל הוא שמבשלים

47. שו"ע או"ח סי' שיח סעי' ד.

48. שו"ת גינת ורדים, או"ח כלל ג סי' ב.

49. חתמ"ס, או"ח סי' עד.

50. שם

51. שו"ת אור לציון, ח"ב פרק ל סעי' ד.

אותם ואחר כך מייבשים אותם⁵² – נמצא שיש שלב שהם ראויים לאכילה לגמרי, מה שאין כן בקפה שחור שאינו עובר בישול אלא רק אפייה, ואין שום שלב שבו שהוא ראוי לאכילה. לכן יש, לדעתו, להחמיר ולהכינו רק בכלי שלישי. הגר"ע יוסף⁵³ חלק על ה'אור לציון' ונשען על העדות של ר' יעקב פראג' ב'גינת ורדים' "שנאכלת בתיאבון וטעמה ערב ומתקבל, והאוכלה נהנה מאוד, והולכי דרכים מוליכים קפה עמהם, אוכלים ממנה ושותים עליה מים, והרבה עושים כן, ומעבירים בה שעתם, והתיר להכין קפה שחור על ידי עירו מכלי ראשון."

ב. חלק יישומי

שם המוצר	הגדרתו ההלכתית	אופן הכנתו בשבת	טעם
מלח	המלח מיובש בתנור בחום של למעלה מ-100 מעלות. בשעה שמכניסים את המלח לתנור, הוא רטוב בשיעור של 4%. שיעור זה קטן מאוד מכדי שנוכל להגדיר תהליך זה כתהליך של בישול, ולכן יש לדון במלח כדבר אפוי ולא מבושל	לדעת הפוסקים כשו"ע מותר להוסיף מלח לכל מאכל מלבד לכלי ראשון שעומד על גבי האש. לדעת הרמ"א לכתחילה יש להחמיר שלא לתת מלח אפילו בכלי שני	לרוב השיטות, מלח - קשה בישולו כבשר השור ומתבשל רק בכלי ראשון שעל גבי האש. הרמ"א פסק שיש לחוש לדעת המחמירים לדון מלח כקלי בישול
סוכר לבן/חום	עובר בישול ⁵⁴	מעיקר הדין מותר להוסיף סוכר אפילו לכלי ראשון. יש מחמירים לתת סוכר רק בכלי שני	המחמירים סוברים שכיוון שהסוכר נמס במים, יש לדון אותו כלח ולא כיבש, ובלח יש בישול אחר בישול

52. עי' בשו"ת אז נדברו, ח"א סי' לה, שמביא מכתב שכתב הגר"ש קפלן, אב"ד צפת, לרב צבי פסח פרנק בעניין תהליך ייצור הקפה נמס.
53. יביע אומר, ח"ט סי' קח סעי' קסה.
54. מברור שעשינו עם מפעל סוגת עולה שהסוכר החום המגיע לארץ עובר רק זיקוק ולא בישול, אבל בבירור עם העדה החרדית עולה שלפני שהסוכר מגיע לארץ הוא עובר בישול בדיוק כמו הסוכר הלבן.

שם המוצר	הגדרתו ההלכתית	אופן הכנתו בשבת	טעם
סוכרזית/ סוכרלוז ⁵⁵	לא עובר בישול	כלי שלישי ⁵⁶	כלי שני מבשל קלי בישול, ובכלי שלישי ניתן להקל גם לדעת המחמירים בכל מה שאנו מסופקים אם הוא מקלי בישול
קפה שחור	עובר קלייה. תהליך היצור: כל סוג קפה עובר תהליך ראשון של קלייה בתנור שמסתובב, ומתחתיו אש חיה שמחממת את דפנות התנור וקולה את הפולים. אלו הופכים מירוק לחום כהה או שחור. לאחר הקלייה טוחנים את הפולים	לדעת השו"ע מותר להכינו בכלי ראשון. לדעת הרמ"א ובא"ח מותר להכינו בכלי שלישי	נחלקו הפוסקים אם יש בישול אחר אפייה. דעת השו"ע שאין בישול. דעת הרמ"א ובא"ח שיש בישול

55. בפרסום של העדה החרדית מובא שבסוכרזית ובסוכרלוז יש רכיבים שאינם מבושלים, אך כל זה ללא כשרות של העדה החרדית. במידה ויש כשרות של העדה החרדית וליד חותמת הכשרות כתוב 'עבר בישול מלא', כל הרכיבים מבושלים, ומותר להשתמש כדין סוכר.

56. המקל להכין בכלי שני משום שדן את הסוכרזית כתבלין, יש לו על מי שיסמוך. כיוון שבמאמר זה לא נכנסנו להגדרה ההלכתית של תבלין, אין כאן המקום להאריך בדבר זה.

שם המוצר	הגדרתו ההלכתית	אופן הכנתו בשבת	טעם
קפה נמס ⁵⁷ (גם מגורען)	מבושל – בתהליך הייצור הוא עובר תהליך דומה לזה של קפה שחור, ולאחר מכן מחממים אותו במים ומבשלים אותו. אחרי הבישול, מייבשים את הקפה במכונת ייבוש	מעיקר הדין מותר להכינו גם בכלי ראשון. יש מחמירים לתת קפה רק בכלי שני	המחמירים סוברים שכיוון שהקפה נמס במים, יש לדון אותו כלח ולא כיבש, ובלח יש בישול אחר בישול
קפה נמס בטעמים	מוסיפים לאבקת הקפה תמציות טעם שאינן מבושלות ⁵⁸	מותר להכין בכלי שלישי, והמקל בכלי שני יש לו על מי שיסמוך	כלי שלישי להרבה פוסקים אינו מבשל, וגם למחמירים שכלי שלישי מבשל, דווקא בדבר שבוודאי מתבשל יש להחמיר. ולגבי כלי שני שכתבנו שהמקל יש לו על מי שיסמוך, לדעת הספרדים אפשר שהתמציות הן לא קלי בישול ולדעת האשכנזים יש שידונו את התמציות כדין תבלין

57. יש שמות שונים לקפה נמס, כגון ברזילאי וקולומביאני. אין שום הבדל באופן הכנת הקפה, כל השינוי הוא בארץ המוצא של הקפה. כמו כן יש קפה נמס שעובר ייבוש בהקפאה. גם קפה זה עובר קלייה ובישול, אלא שאחר הבישול מקררים את הנוזל ומייבשים אותו בוואקום ויוצא גוש קפה יבש, ואותו טוחנים לגרגירים גדולים יותר.

58. את התמציות מוסיפים לאחר הקלייה והבישול של הקפה, כדי שלא תתבטלנה בטעם החזק של הקפה.

שם המוצר	הגדרתו ההלכתית	אופן הכנתו בשבת	טעם
צ'יקו	עובר בישול – תהליך הייצור: מיוצר מעולש שהוא ירק. מבשלים את הירק ואז מייבשים אותו באוויר חם יש בישול בתהליכים הראשונים	כלי שני	על פי הבירורים שעשינו נראה שהצ'יקו מבושל, אך כיוון שהצ'יקו מיוצר בחו"ל ללא השגחה, לא הצלחנו לברר בדיוק את תהליך הייצור. לכן אין להקל ולהכינו על ידי עירוי מכלי ראשון אלא לתת אותו בכלי שני
שוקו	מכיל רכיבים שאינם מבושלים	ניתן להכין בכלי שלישי	גם לחוששים לקלי בישול, יש לחוש רק למה שבוודאי מתבשל
דבש	יש דבש שעובר חימום ביד סולדת, יש שעובר חימום בפחות מיד סולדת ויש שלא עובר חימום כלל, לכן יש לבדוק כל מקרה לגופו ⁵⁹	אם עובר חימום, מותר לתת אותו בכלי ראשון	

59. דבש מצוי מאוד הוא דבש של ייד מרדכי'. דבש זה עובר חימום אך לא מגיע ליד סולדת. לכן לדעת האשכנזים יש לתת את הדבש בכלי שלישי, ולדעת הפוסקים כשו"ע, ניתן לתת בכלי שני. דבש של B&D גם כן אינו עובר בישול. יש להעיר שדעת שו"ע הרב, סי' שיח סעי' יב, להקל בכל המשקים שאינם קלי בישול, ומותר לתת אותם בכלי שני.

שם המוצר	הגדרתו ההלכתית	אופן הכנתו בשבת	טעם
תיונים ⁶⁰	ברוב התיונים יש תמציות טעם שאינן מבושלות	ספרדים נוהגים להקל בכלי שלישי, יש אשכנזים המקלים בכלי שלישי ויש המחמירים להכין תמצית לפני השבת	רוב הפוסקים הספרדים לא חששו לקלי בישול בכלי שלישי. לדעת האשכנזים, כיוון שתיון ודאי מקלי הבישול, יש שהחמירו גם בכלי שלישי ורביעי כל עוד היד סולדת בהם
אבקות מרק	חלק מחומרי הגלם מבושלים וחלק אינם מבושלים	ניתן להכין בכלי שלישי	גם לחוששים לקלי בישול, יש לחוש רק לחם שבודאי מתבשל
מנה חמה ⁶¹	חלק מחומרי הגלם מבושלים וחלק אינם מבושלים	ניתן להכין בכלי שלישי	גם לחוששים לקלי בישול, יש לחוש רק לחם שבודאי מתבשל

60. תה שחור ללא תוספות טעמים של חברת ויסוצקי (משווק בחבילות כחולות וירוקות) עובר אפייה ב- 180 מעלות. אף על פי שעובר אפייה, נראה שגם לדעת הספרדים אין להכינו בכלי ראשון ושני, כיוון שמעולם לא היה ראוי לאכילה.

61. חשוב לציין שבמאמר זה דיברנו רק על בעיית בישול. בימנה חמה' יש פעמים רבות בעיה נוספת של מלאכת לש, לכן לא די להכין את הימנה חמה' בכלי שלישי, אלא יש לשנות גם את סדר הניתנה, כלומר לתת קודם את המים ורק לאחר מכן את חומר הגלם, ולאשכנזים יש לשנות גם באופן הערבוב. יש 'מנות חמות' שמיד בנתינת המים המאכל מוכן ואין צריך לערבב כלל כמו 'מנה חמה' של פירה. 'מנה חמה' זו – אין אפשרות להכינה בשבת. ולהבנת הסוגיה עיי' שו"ע סי' שכא סעי' טז.